

45.Kaindl R. F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeit bis zu Gegenwart. – Czernowitz: Universitäts-Buchhandlung H. Pardini, 1908. – 227 s.

46.Kaindl R. F. Zauberglaube bei den Ruthenen in der Bukowina und Galizien // Globus. – Braunschweig, 1892. – LXI. Band. S. 279-282.

47.Kupczanko G. Krankheitsbeschworungen bei russischen Bauern in der Bukowina // Am Ur-Quell. – Hamburg, 1891. – B. II. – Hf. 1. – S. 12-14.

48.Manastyrski A. Die Ruthenen // Herzogthum Bukowina in Wort und Bild. – Wien: Verlag von Eduard Beiyer, 1898. – S. 228-271.

49. Simiginowicz-Staufe L. A. Die Volkergruppen der Bukowina. Ethnographisch – culturhistorische Skitzzen. – Czernowitz: Buchdruckerei H. Czopp, 1884. – 203 s.

В. Г. Кожухар

УДК 39(=161.2):728.6(478)

РЕГІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ТА ЖИТЛА В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА

У статті розглядаються важливі чинники, які обумовили регіональну своєрідність формування і розвитку українських поселень та житла в Республіці Молдова. Автор характеризує регіональні особливості за зонами та їх вплив на особливості забудови українських сіл, садиб і типи житлових будинків. Джерелами для написання статті стали зібрані автором в українських селах Молдови етнографічні матеріали, а також наукова література за темою дослідження.

Ключові слова: *поселення та житло українців Молдови, регіональні особливості, етнічні обриси, природно-географічні умови, рельєф місцевості, типи поселень, садиба, житлові будинки.*

Українське традиційне житло – це не лише «природне чи штучне сховище для захисту людини від негоди, різним чином влаштоване відповідно до кліматичних умов з метою задоволення загальних людських потреб в житлі...» [16, с. 36], але й цілий культурний комплекс, який є одночасно і проявом, і форматором світоглядних уявлень українського

народу. В ньому знаходять яскравий вияв спадковість традицій, естетичні засади, доцільність і соціальна зумовленість.

Українському житлу в умовах діаспори притаманні значні особливості, тому дослідження формування і розвитку українських поселень і житла в конкретних умовах Молдови має неабияке значення як з точки зору подальшого наукового дослідження теми розвитку традиційно-побутової культури на конкретному матеріалі окремого регіону, так і у частині пізнання процесу трансформації саме українських поселень і житла.

Різним аспектам матеріальної культури і зокрема поселенням та житлу українців присвячена чисельна література. Це узагальнюючі роботи українських дослідників В. Борисенко [2], С. Макарчука [15], Г. Лозко [14], С. Павлюка [18] та інших, спеціальні роботи Т. Косміної [9], А. Данилюка [3], В. Самойловича [21] та інших, де дається характеристика українського народного житла. Народному житлу присвячені роботи і молдавських дослідників, в яких вони тим чи іншим чином торкаються і житла місцевих українців – археологів І. Хинку [27], Г. Федорова і М. Салмановича [26], етнологів С. Бобока, П. Бирні, М. Лівшиця [1], архітекторів К. Родніна, І. Понятовського [20], З. Мойсеєнко [17], А. Захарова [5] та інших. Цікавими для нас є роботи українських вчених, які досліджували матеріальну культуру сусідніх з Молдовою регіонів України, – Г. К. Кожолянка [6 та інші], В. Г. Кушніра [11, 12, 13 та інші]. В останні роки дослідження матеріальної культури саме українців Молдови, у тому числі і житла, знайшли відображення в роботах В. Кожухаря [7, 8 та інші], В. П. Степанова [22, 23 та інші].

Зазначені вчені зробили певний внесок в розробку заявленої теми, але, наскільки нам відомо, спеціально дана тема в наукових публікаціях не розглядалась, а лише згадувались її окремі аспекти.

Мета статті – дати характеристику регіональних особливостей поселень та житла українців Молдови, основних чинників, що впливали на їх формування і розвиток, в першу чергу етнічних та природно-географічних; розглянути основні типи поселень та житла, в яких місцях і чому українські поселенці заснували свої села, характерні типи забудови подвір'я, типи житлових будинків та інше.

Народна матеріальна культура, у тому числі поселення і житло, є надзвичайно складним явищем, сформованим у системі різноманітних чинників: історичних, соціально-економічних, політичних, природно-географічних, етнічних та інших. Сукупно вони визначають як етнічні обриси українських поселень на території Республіки Молдова, так і регіональну їх своєрідність.

Формувалось це явище тривалий час у досить специфічних умовах, коли, з одного боку, відбувається своєрідна консервація культурних традицій свого народу, а з іншого – безпосередній вплив традиційної культури оточуючого населення, у нашому випадку – молдавського, гагаузького, болгарського та інших. Значного впливу українське житло зазнало і в наслідок складних міграційних процесів, в результаті яких на територію Молдови з материкової України переселялись носії культурних традицій різних етнографічних груп українського народу.

Слід зазначити, що при цьому регіональні риси певною мірою превалювали над етнічними. Звичайно, якщо, скажімо, порівнювати житла з снігу – *іглу* (характерні для ескімосів) з плавучими житлами народів Південно-Східної Азії або з саманими хатами нашого регіону, то відмінності дуже різні. А в межах одного регіону, в практично однакових соціально-економічних, політичних, природно-географічних умовах житло носіїв різних культур зовні має незначні відмінності [4, с. 260]. Але етнічна своєрідність простежується в особливостях технології і техніки будівництва, і в художньо-декоративному оздобленні, а головним чином – в особливостях сприйняття житла як свого простору, способах його освоєння, уявленнях, пов'язаних з ним, що може відобразитися в обрядовості, організації простору за різними ознаками тощо. Звідси випливає необхідність вивчення житла як єдності матеріального і духовного об'єктів, тим більше, що межа між ними носить досить умовний характер.

Природно-географічні умови Молдови, не дивлячись на її невелику протяжність, відрізняються значною різноманітністю. Умовно всю територію ділять на північну, центральну і південну. На північ країни заходять відроги Хотинської височини, на південь від них простягається розчленована долинами річок безліса рівнина – Бельцький степ. Вздовж правого берега Дністра простягається Придністровська (Сорокська)

височина, яка також розчленована долинами і балками. Характерна ознака центральної частини країни (Кодри) є сильно пересічений рельєф, чергування довгих і вузьких вододілів з глибокими і довгими річковими долинами. Більшу частину південного регіону займає Буджацький степ [17, с. 6]. Для рельєфу Лівобережного Придністров'я характерними є глибокі і широкі балки з крутими берегами.

Безумовно, ці особливості не могли не позначитися на народній архітектурі, розплануванні вулиць і села в цілому, садибі, розміщенні в ній присадибної ділянки, господарських споруд і житла.

Найдавніший тип планування поселення на території Молдови – кучовий або гніздовий, коли село складалося з гнізд, які об'єднують кілька господарств. Подібне планування було характерним для молдавських сіл, що склалися з кількох патронічних селищ-кутів. Села, що складаються з кутів, збереглися в Молдові до цього часу і наочно демонструють гніздове планування, в основі якого лежать родинні стосунки між мешканцями кута. Українські поселенці теж часто використовували кучовий або гніздовий тип планування, пристосовуючись до місцевих природно-кліматичних умов та традицій, тим більш, що і в Україні цей тип побутував, переважно в південному степовому регіоні [24, с. 8].

Подальша еволюція призвела до появи нового планування – лінійного, або рядового, коли будинки розташовувалися в один або кілька рядів. В XV-XVII століттях це планування співіснувало з гніздовим, але вже переважало. Поява лінійної забудови цілком закономірна, так як з подальшим розвитком феодалних відносин, мабуть, кожен господар ставав власником двору-садиби, продовжував загальну лінію будинків, на відміну від попереднього періоду, коли всіма забудовами володіла громада.

Пізніше з розвитком землеробства приблизно з кінця XVII – початку XVIII ст. з'являється вулично-квартальний тип забудови поселень, який зберігав давню традицію гніздового планування – фамільні квартали [1, с. 151].

Для північної Молдови зі спокійним рельєфом території характерним є регулярне планування сіл з прямолінійними вулицями – квартальний, радіальний типи. Це більш пізній тип забудови, що з'явився в Молдові в 20-30-х роках 19 століття [20, с. 86]. Так, радіальне планування характерно

для села Дану Глодянського району, а суто квартальним є планування села Тецкани Бричанського району, яке розташоване на практично рівному плато на березі р. Прут. Село розплановане кварталами, де вулиці пересікаються під рівними кутами.

Забудова вулиць в селах півночі Молдови характеризується регулярною постановкою житлових будинків, звернених у бік вулиці. Різне кольорове рішення в оформленні житлових будинків, влаштування огорож, озеленення створюють різноманітність у забудові вулиць.

Для пересіченого рельєфу місцевості центральної Молдови характерне вільне розміщення будівель. Невеликі вулички і тупики, що відходять від центральної вулиці села під різними кутами, слідуючи рельєфу місцевості, створюють своєрідну композицію житлових будинків, зелені та малих архітектурних форм. Присадибні ділянки мають менші розміри і більш компактну форму; виноградники і сади виносяться за межі населеного пункту, на більш родючі землі. По відношенню до вулиці будинки можуть бути поставлені під різними кутами [17, с. 10-11].

У південних районах переважає лінійне планування села. Крім того забудова вулиці відрізняється від забудови в північних районах. Якщо в останніх фасади житлових будинків, як правило, звернені до вулиці, то в південних районах житлові будинки звернені до вулиці причілком. Озеленені вулиці деревами швидкозростаючою білої акації, яка часом закриває забудову від вулиці, але створює рясну тінь, що важливо в умовах спекотного півдня (фото № 2).

У Лівобережному Подністров'ї більшість сіл розташовані в поймах річок на схилах їх берегів, і мають видовжену форму. Вулиці прокладені паралельно русла річки, сполучуються між собою перпендикулярними перевулками. Будинки розташовані в залежності від рельєфу – або причілком, або чільною стороною до дороги (Фото № 1).

У розташуванні будівель на садибі можна виділити три типи: а) незв'язані будови, б) частково пов'язані (прибудови + окремі споруди), в) повністю пов'язані.

Для українців Молдови більшою мірою характерний тип з непов'язаними між собою будівлями, який широко поширений на всій території України, але особливо характерний для південних і центральних районів [10, с. 104]. Прибудовані до хати під окремим дахом господарські

будівлі зустрічаються переважно в північних і центральних районах республіки, вони розташовуються біля тильної або біля бокової стіни хати. При цьому інші господарські будівлі розташовувалися окремо. Тип розташування будівель на садибі з повністю пов'язаними будівлями (*довга хата*), коли під одним дахом з хатою і на одному рівні розташовані господарські будівлі з окремим входом (сарай, хлів та ін.), в Молдові, зустрічається практично тільки на півдні республіки (фото № 2, 3). Цей тип характерний для Полісся, Карпат, Західного Поділля, Буковини і Полтавщині на Україні і для місцевих болгар, з якими українці є сусідами на півдні. А прибудовані до хати господарські будівлі були поширені на півдні ще 100 років тому. Українські переселенці, які заселяли південь Молдови в ХІХ столітті, принесли з собою і свої звичні прийоми забудови ділянки, виправдані в інших, більш суворих кліматичних умовах. Але в умовах теплої південної зими цей прийом себе не виправдав, тому вже з початку ХХ століття він почав поступово відживати [17, с. 12].

За характером взаєморозташування житла і господарських будівель на більшості території Молдови поширеною була вільна забудова, при якій хата і господарські будівлі розташовувалися без певного регулярного плану, в залежності від особливостей рельєфу і побажань господаря. На півдні, де існувала «довга хата», господарські споруди розташовувалися в один ряд з хатою (однорядна забудова).

Природно-кліматичні умови Молдови сприяли тому, що практично на всій території сформувався відкритий тип двору, в якому вільна земельна ділянка прилягала до хати і господарських будівель, завжди залишалася під відкритим небом. Це характерно як для українців, так і для молдаван.

Щодо розташування хати відносно вулиці, то зазвичай етнографи виділяють три варіанти: віддалений, наближений і безпосередньо розміщений на вуличній межі [24, с. 16]. Для місцевих українців характерні в основному садиби з віддаленим розташуванням хати відносно вулиці і постановкою її в глибині двору (*глибокий двір*). Зустрічається варіант приближеного до вулиці розташування будинку. Це характерно в основному для півдня (фото № 2). Варіант з безпосереднім розташуванням будинку на межі вулиці теж зафіксований нами на півдні (фото № 4).

Загальною ж символічною ознакою українських поселень була їх своєрідна прив'язаність до річок, хоча така етноекотологічна ознака притаманна в цілому й багатьом іншим народам. На українському етнокультурному тлі така загальнолюдська закономірність набувала своєрідних етнічних рис, властивих психічному складу українців та їхній духовній культурі. Річка для них уособлювала не просто господарські, економічні, соціальні чи суто людські зв'язки, як це характерно для багатьох інших народів, вона ставала духовним началом для людності, що пов'язувала з нею своє буття. Адже більшість обрядових дій українців відбувалися біля води, бо ототожнювалися з водною стихією: купальські обряди, русалії й водохреща, обливання та ворожіння на мосту, біля криниці чи ополонки; водна магія та культ води лежали в основі багатьох вірувань та повір'їв, втілюючись у колоритних демонологічних обрядах, що стали етнічними символами духовної культури українців, – у образах русалки, нявки, водяника тощо [9, с. 36].

Що стосується етнічного чинника в архітектурному вирішенні житлових будинків, то він теж мав значний вплив на регіональне житло. Так, на півночі українці жили поруч в основному з молдованами, які, за визнанням молдавських дослідників, значною мірою перейняли будівничий досвід майстрів з Закарпаття і сусідній з Молдовою Чернівецької області України (який, зрозуміло, використовували і місцеві українці) [17, с. 10]. Аналогічні процеси відбувалися і в лівобережному Подністров'ї, де в архітектурному вирішенні житлових будинків відчувається значний вплив подільського регіону України. На півдні ж народне зодчество не відрізняється такою єдністю архітектурних рішень, що пояснюється строкатістю національного складу сільського населення, який склався в процесі заселення та колонізації краю. Тут українські переселенці пристосовувались до природно-кліматичних умов спекотної степової зони, переймаючи досвід молдован, гагаузів і болгар.

Вибір місця для будівництва хати місцевими українцями теж відбувається відповідно до народних традицій, де чисто прагматичні, господарські підходи тісно переплітаються з народними віруваннями. Рано навесні господарі спостерігали за першими проталинами на майбутній садибі. Для нового житла намагались знайти таке місце, де вранці не буває роси, не ростуть дерева, особливо кущі бузини, терну і вкрай небезпечної калини, які вказують на те, що в будинку буде волого. Не можна будуватись на межах, на роздоріжжях, на вигонах, пустирях. До реалістичних знань додавались

елементи містики: не можна ставити житло на тому місці, де колись молотили («бо будуть чорти молотити»); на садибі родини, де були п'яниці, злодії тощо; там, де люди вимерли від пощесті; де часто хворіли; де були сварки і розлучення тощо. Ці традиції значною мірою перегукуються з тими, що побутували в Україні [24, с. 27-28]. Українські дослідники з Інституту народознавства НАНУ (Львів) відмічають, що багато із місцевих звичаїв та пересторог, що супроводжували вибір місця під забудову та початок будівництва, зустрічаються в Карпатах [25].

На лівобережжі Дністра, так само, як в сусідніх районах українського Поділля, перед тим, як вибирали місце під ймовірну хату, висівали жито. Якщо воно росло добре, то вважалось, що місце вибрано вдало. Так само при будівництві житла певна роль відводилась столу, хлібу, воді. Посередині майбутнього житла на столику (або стільці), застеленому рушником, клали хрест (який потім при будівництві переносився на покутний стовп), хліб, сіль, залишали яку-небудь міру з водою, наповнену не до самого верху, щоб у подальшому було видно, прибуде чи убуде в ній води [19, с. 244].

Що стосується південних районів, то там під час колонізації села часто будувалися за планом, і господарі не завжди мали можливість вибирати самі місце для хати. Тому традиції, пов'язані з вибором місця для будівництва не були так розповсюджені, як, до речі, і на півдні України [24, с. 27].

Таким чином, можна констатувати, що, не зважаючи на відносно невелику територію Молдови, певні регіональні особливості українських поселень та житла все ж мають місце, що підтверджується як досвідом наших польових досліджень, так і дослідженнями молдавських та українських науковців. Ці особливості відбиваються в типах поселень, плануванні садиби, традиціях житлового будівництва, виборі місця для забудови тощо. І хоча українське житло формувалось в ідентичних з молдовським природно-географічних, соціально-економічних і політичних умовах, що обумовило значною мірою схожість народних будівельних традицій, етнічні особливості у традиціях житлового будівництва місцевих українців посідають чільне місце.

Яскраво і образно підтверджує наші висновки художньо-декоративне оздоблення українського житла. Але це вже тема для окремого дослідження.

REGIONAL PECULIARITY OF UKRAINIANS SETTLEMENTS AND HOUSING IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The article discusses the important factors that led to the regional peculiarity of the formation and development of Ukrainian settlements and housing in the Republic of Moldova. The author characterizes the regional features of the zones and their influence on development of Ukrainians villages decision estates and types of houses. Sources for writing articles were collected by the author ethnographical materials in Ukrainian villages in Moldova, as well as scientific literature on the subject of research.

Keywords: *settlement and housing Ukrainians of Moldova, regional characteristics, ethnic outlines, natural and geographical conditions, topography, the types of settlements, manor houses.*

V. Г. Кожухарь

РЕГИОНАЛЬНАЯ СВОЕОБРАЗИЕ УКРАИНСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ И ЖИЛИЩА В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

В статье рассматриваются важные факторы, которые обусловили региональное своеобразие формирования и развития украинских поселений и жилища в Республике Молдова. Автор характеризует региональные особенности по зонам и их влияние на особенности застройки украинских сел, решение усадеб и типы жилых домов. Источниками для написания статьи стали собранные автором в украинских селах Молдовы этнографические материалы, а также научная литература по теме исследования.

Ключевые слова: *поселение и жилище украинцев Молдовы, региональные особенности, этнические очертания, природно - географические условия, рельеф местности, типы поселений, усадьба, жилые дома.*

Джерела та література

1. Бобок С. С., Бырня П. П., Лившиц М. Я. Поселение и жилище // Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения. – Кишинев: Штиинца, С.150-176.
2. Борисенко В. Українська етнологія. – К., 2007.
3. Данилюк А. Г. Українська хата. – К., 1991
4. Душакова Н. Современные теории и методы исследования традиционного жилища // Этносоциологические и этнопсихологические практики: методологические подходы и комментарии. Учебно-методическое пособие для высшей школы. Серия: Этносоциальные практики. – Кишинев – Комрат, 2010.
5. Захаров А. И. Народная архитектура Молдавии. (Каменная архитектура центральных районов). Кишинев, 1960.
6. Кожолянюк Г. К. Етнографія Буковини. – Т. 1. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 384 с.
7. Кожухар В. Традиційно-побутова культура українців Бессарабії в романах К. Ф. Поповича // Академик Коснтантин Попович. Человек. Ученый. Писатель. – Chişinău, 2006. – С. 472-480.
8. Кожухарь В. Материальная культура вчера и сегодня // В земле наши корни. – Кишинев, 1997. – С. 132-148.
9. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля. Кінець ХІХ–ХХ ст.: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1980
10. Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1993.
11. Кушнір В. Г. Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу і нижнього Подунав'я (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). – Одеса: КП ОМД, 2012.
12. Кушнір В. Г. Народознавство Одещини. – Одеса, 1998.
13. Кушнір В. Г. Житлові і господарські споруди українців Кам'янського і Рибницького районів Молдови // Українці Придністров'я. Матеріали етнографічних досліджень. – Вип. 1. – Одеса, 2005.
14. Лозко Г. С. Українське народознавство. – К., 1995.
15. Макарчук С. А. Етнографія України. – Львів, 1994.
16. Материальная культура. Свод этнографических понятий и терминов. Вып. 3. – М.: Наука, 1989.

17. Моисеенко З. В. Архитектура сельских жилых домов Молдавии. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1973.
18. Павлюк С. П. Українське народознавство. – К., 2004.
19. Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994.
20. Роднин К. Д., Понятовский И. И. Пмятники молдавской архитектуры XIV – XIX вв. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1960.
21. Самойлович В. П. Українське народне житло. – К., 1972.
22. Степанов В. Культура и быт украинцев Бессарабии в рукописях Одесского общества истории и древностей // Славянские культуры в инациональной среде. – Кишинев, 1995. – С. 107-109.
23. Степанов В. Труды по этнографии населения Бессарабии XIX - начала XX в.в. – Кишинев, 2001.
24. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / За редакцією А. Пономарьова. – Київ 1993.
25. Файник Т. Традиції житлового будівництва українців Молдови: духовний аспект // Архів сектору етнології українців Інституту культурної спадщини Академії наук Молдови.
26. Федоров Г. Б., Салманович М. Я. Этнокультурные комплексы по данным материальной культуры: Исследования в Прутско-Днестровском междуречье // Вестник АН СССР. – 1970. - № 8. – С. 55-64.
27. Хынку И. Г. Жилище на территории Молдавии в X – XVII веках // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М., 1975. – С. 88-104.

